

УДК 34 (091)

ПРОБЛЕМАТИКА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ НА КУБАНІ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

ДМИТРО БЛІЙ,

кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка

У статті показано складний процес становлення проблематики української національно-демократичної революції 1917-1921 років на Кубані у вітчизняній історіографії. Автор розглядає перші дискусії навколо цієї тематики, які розгорнулися в колах української еміграції 20-30-х рр. ХХ ст. і позначилися на подальшому осмисленні подій 1917-1921 років у працях українських науковців.

Ключові слова: національно-демократична революція, Кубань, українська історіографія, еміграція.

Постановка проблеми. Боротьба України за незалежність у 1917-1921 роках і причини поразки визвольних змагань у цей період стали темою бурхливих дискусій та рефлексій у середовищі української еміграції міжвоєнного періоду. Не дивно, що українська політична та інтелектуальна еліта, яка, у більшості, опинилась в еміграції, переосмислювала досвід минулих бурхливих подій, шукаючи відповіді на болісні питання - які помилки були допущені під час будівництва української державності? Які зовнішні та внутрішні обставини призвели до її поразки? Чи були ці обставини об'єктивними й Україна була приречена, незважаючи на відчайдушну боротьбу українців за свою незалежність, чи все ж фатальну роль відіграли помилки українських лідерів тих часів? Чи треба шукати відповідь у минулому, у часах, які передували українській національній революції? Чи полягали ці обставини в прорахунках ідеології українського національного руху? Чи перспективи, які відкрилися перед Україною в 1917 р., надали українським політикам весь спектр можливостей для успіху національної боротьби?

Зрозуміло, що осмислення цих недавніх, але вирішальних для національної справи часів породжувало безліч суперечок та напружених дискусій. Не вдаючись у розгляд основних течій та теорій, які виникли внаслідок цих дискусій, ми спробуємо зробити декілька зауважень. Беззаперечним є та обставина, що головною темою для прискіпливого аналізу в цих суперечках, критики та переосмислення виступали події 1917-1920-х рр. на Наддніпрянській Україні й лише незначною мірою - Галичини. У загальному контексті бурхливих дискусій, які точились у середовищі колишніх лідерів українських визвольних змагань 1917-1920-х рр., будь-яке фундаментальне дослідження, цілком зрозуміло, викликало посилену увагу. Але у вир цих подій був

утягнутий ще один регіон української етнічної території - Кубань. На жаль, досвід боротьби українського населення цього регіону за своє державне самовизначення залишився поза увагою диспутантів і не був належною мірою осмислений. Утім, основні постулати, висунуті під час обговорень особливостей української національно-демократичної революції на Кубані, надовго позначили основні підходи до окресленої проблематики у вітчизняній історіографії. Аналіз цих обговорень допоможе нам більш ґрунтовно зрозуміти національні змагання українців у 1917-1921 рр. й особливості розкриття цієї теми в історіографічних дослідженнях.

Метою нашої статті є висвітлення основних положень полеміки між Павлом Сулятицьким та Лукою Бичем, головною темою якої були обставини й перебіг українського національного руху на Кубані в 1917-1921 рр., та її впливу на подальший розвиток української історіографії.

Виклад основного матеріалу. Обидва вищезгадані диспутанти брали безпосередню участь у до-революційному українському русі, займали високі посади в урядах Кубанської Народної Республіки. Суперечка, яка виникла між ними, стосувалася багатьох питань, гострих як для подій революції на Кубані, так і для всієї України. Звернення до цієї дискусії, яка, на жаль, залишилась на маргінесі українських ідеологічних дискурсів 1920-30-х рр., зможе допомогти нам набагато краще зрозуміти процеси формування різних напрямів української ідеології міжвоєнного періоду, багатогранну загальну картину суперечливих та складних подій боротьби українського народу за національне та державне самовизначення.

Дискусія розпочалася після виходу в 1925 р. у Празі "Нарисів з історії революції на Кубані" у видавництві Українського інституту громадознавства в

№ 8 (99) листопад 2009 р.

Празі [1]. Її автором був відомий у колах української політичної еміграції Чехословацької республіки Павло Сулятицький. Автор народився в 1884 р. у селі Великі Сорочинці на Миргородщині, отримав вищу юридичну освіту, до революції був членом Української революційної партії, із 1914 до 1916 р. займав посаду мирового судді в Маріуполі. У 1916 р. Павло Сулятицький жив на Кубані в Катеринодарі, був там міським суддею. Після Лютневої революції 1917 р. відзначився як активний член управи Кубанської Української Національної Ради, а в 1920 р. протягом декількох місяців був міністром юстиції в останньому уряді Кубанської Народної Республіки (голова уряду - В. Іванис). На еміграції Павло Сулятицький жив у Польщі та Чехословацькій республіці. У Чехії в 1924-1928 рр. викладав в Українській сільськогосподарській академії в Подєбрадах [2].

На той час Чехословацька республіка була головним осередком українських політичних емігрантів із Кубані. Зазвичай, об'єднані в єдину "Громаду кубанців - українців у Чехословацькій республіці", вони провадили дуже активну громадсько-політичну, культурно-просвітницьку та видавничу діяльність, а деякі представники цієї громади (Ф. Щербина, К. Безкровний, Л. Бич, П. Макарєнко, С. Манжула, І. Івасюк та ін.) обіймали провідні посади в Українському вільному університеті (м. Прага) та Українській господарській академії (м. Подєбради). Більша частина представників цієї кубанської громади в ідеологічному спектрі належала до унерівського (українського національно-демократичного) напрямку [3]. Зрозуміло, що поява першої книги, яка претендувала на повне висвітлення та аналіз подій української національної революції на Кубані, не могла не викликати особливої уваги кубанців - свідків та безпосередніх учасників тих подій.

Треба зазначити, що П. Сулятицькому вдалось у своїх "Нарисах з історії..." викласти не просто впорядкований фактографічний опис подій 1917-1918 рр. на Кубані, але й запропонувати власне концептуальне бачення загальних особливостей процесу становлення української нації в специфічних кубанських умовах. Хоча автор і не висловив відверто головну свою мету, але вся побудова дослідження та його концептуальна основа мали відповісти на головне питання: "Чому українська революція не перемогла на Кубані?". Основними відповідями мали б бути такі твердження: напередодні національної української революції на Кубані склалася вкрай несприятлива соціальна ситуація, коли єдина за етнічною ознакою українська спільнота була розділена на два ворожих табори - козаків та іногородніх (городовиків). Уся провина в цьому покладалась саме на козаків, які не бажали позбавлятися своїх військових привілеїв, зокрема землеволодіння. Городовики, що, як і більшість кубанських козаків, теж були переселенцями з Наддніпрянської та Слобідської України, мали, порівняно з козаками, нижчий соціальний статус. Небажання відмовитись від цього статусу заради спільного національного братерства та упосліджене становище іногороднього населення Кубані спричиняли приховане, але жорстке протистояння, яке вибухнуло в 1917-1920-х рр. кривавою різаниною між єдинокровними братами - козаками та іногородніми.

Кубанське козацтво, яке складалось із колишніх

запорожців та переселенців із центральних та південно-східних областей України, піддалося жорсткому русифікаторському тиску та поступово перетворилось на "відданих слуг царя-батюшки", "ура-козаків", які залишались, за нечисленними винятками, нечутливими до національних та демократичних гасел. Козацькі лідери, "козацькі поводири" (П. Сулятицький), які очолили Народну Кубанську Республіку, так і не змогли підняти над своєю становою приналежністю та вузьким "козацьким" світоглядом. Більше того, перед небезпекою більшовицького наступу вони пішли на союз із Добровольчою армією, яка намагалась відновити "єдину неделімую Росію", і тим самим зрадили ідею українського національного визволення та побудови української державності. Унаслідок цього колосальні людські та економічні ресурси Кубані були використані Добровольчою армією, а не українськими національними силами. За висновками П. Сулятицького, під час революції лідери самостійницького руху на Кубані так і не змогли остаточно стати на позиції української національної ідеології, звернутись до "підсвідомого національного почуття мас", мобілізувати свої сили на побудову Соборної Української держави, а не окремої незалежної Кубані. Через це були прогнані декілька сприятливих можливостей щодо об'єднання Кубані та України в єдиному державному організмі. Ці та інші, менш ґрунтовні обставини, на думку П. Сулятицького, спричинили поразку української революції на Кубані, а колосальні потенційні державотворчі можливості українського населення Північного Кавказу так і не були вповні використані в національних визвольних змаганнях. У цілому, головну відповідальність П. Сулятицький покладав на суб'єктивний фактор, тобто на нерішучість, світоглядну обмеженість, небажання вийти за межі свого станового статусу як більшості козаків-українців, так і козацьких лідерів Самостійної Кубанської Народної Республіки.

Поява цієї книги викликала бурхливу реакцію в середовищі кубанських політичних емігрантів. І вже через рік, у 1927 р. видавництво "Громади Кубанців у Чехословацькій республіці" випустило фундаментальну збірку "Кубань. Збірник статтів про Кубань і кубанців" (упорядник Ф. А. Щербина), яка містила декілька ґрунтовних досліджень, що торкалися історії та сучасного життя Кубані. Серед них найбільшою за обсягом була праця Луки Бича "Кубань у кривому дзеркалі", яка містила розгорнутий критичний аналіз концепції та візії обставин та подій української революції на Кубані [4]. Лука Лаврентійович Бич народився в 1875 р. у козацькій родині ст. Павловської Кубанської області, отримав у Московському університеті вищу юридичну освіту, працював у Новоросійську та Баку, у 1912 р. був обраний міським головою м. Баку, під час Лютневої революції був призначений Тимчасовим урядом начальником постачання Кавказької армії. Ще зі студентських років Л. Бич був прихильником українського національного руху, входив до кубанського відділення Революційної української партії, очолював українську громаду в м. С.-Петербурзі, був учасником та організатором українських нелегальних організацій на Кубані [5]. Входив до складу новоутвореної Кубанської Ради, яка протягом 1917 р. поступово перебрала на себе основні важелі влади в

колишній Кубанській області. Перший уряд Кубані, обраний делегатами Кубанської Ради, очолив саме Лука Бич, який користувався беззаперечним авторитетом і серед кубанського козацтва, і серед значної частини черкеського та інгороднього населення краю. Окрім того, Л. Бич був відомою та поважною постаттю в середовищі наддніпрянської української еліти. Під час перебування на чолі уряду Л. Бич заробив стійку репутацію "українофіла" та "самостійника", який у край несприятливих умовах під тиском керівництва Добровольчої армії намагався провадити курс, що спрямовував Кубанську Народну Республіку на посилення її незалежності та зближення з Україною. У 1919 р. Л. Бич очолив делегацію Кубанської республіки на Паризьку конференцію з метою міжнародного визнання Кубані як незалежної держави. Ця делегація була оголошена А. Денікіним поза законом, деякі її представники після повернення до Катеринодара страчені (О. Кулабухов), або репресовані, або вислані до Константинополя. Сам Л. Бич залишився за кордоном як представник Кубанської Народної Республіки й решту життя перебував в еміграції. Він викладав муніципальне право в Українській Сільськогосподарській академії, а згодом зайняв у ній посаду ректора [6]. Тому не дивно, що саме Л. Бич, як "козацький поводитир" (за термінологією П. Сулятицького) та як особа, яка очолювала кубанський уряд у найбільш складний період історії Кубанської Народної Республіки, вважав за свій обов'язок викласти іншу концепцію та аналіз подій, висвітлених у книзі П. Сулятицького.

Праця Л. Бича спиралась на значний фактологічний матеріал і була вже сама по собі ґрунтовним науковим дослідженням. Серед дорікань, які іноді в гострій формі висловлював Л. Бич по відношенню до якості книги й компетентності її автора, були такі: П. Сулятицький недостатньо добре був обізнаний у всіх деталях і складнощах соціально-економічного та етнічного становища Кубані, з менталітетом різних верств її населення; у свої висновках автор спирається на занадто поверховий та схематичний аналіз кубанських реалій. Наприклад, П. Сулятицький розглядав інгородніх Кубані як суцільну безправну масу, до того ж моноетнічну (українську), хоча це була стратифікована за різними ознаками, у т. ч. і за національною, соціальна одиниця, а більшість козацтва далеко не підпадала під категорію "вірних слуг царя-батюшки", принаймні, на відміну від інгородніх, саме козаки склали основу українських національних організацій і саме з їх середовища, за певними незначними винятками, вийшли українські лідери Кубані.

Що стосується безпосередніх звинувачень кубанських лідерів у нерішучості та національній зраді, то Л. Бич дорікав П. Сулятицькому, що той не брав до уваги жорсткі обставини, у яких провідникам кубанської державності доводилось діяти, виходячи з реалій конкретної ситуації, а не ідеалістичних розрахунків. Щодо головної тези П. Сулятицького, а саме: недостатнього використання української національної ідеї на Кубані, Л. Бич проводив паралель із національно-визвольними змаганнями на Наддніпрянщині, де ситуація з національним пробудженням мас складалась теж далеко не найкращим чином.

Головна розбіжність у концептуальному баченні

національного питання П. Сулятицького і Л. Бича полягала в тому, що перший вважав, що українська нація на 1917 р. вже була сформована й тільки національні провідники (у контексті його книги - Кубані) не виявили потрібних здібностей задля реалізації її державотворчої енергії. Л. Бич вважав, що потрібен довгий процес перетворення української "етнографічної маси" на політичну націю: "...образ України як самостійної держави ще тільки накреслювався, творився, а про старовину, про державні її традиції масами було й згадку втрачено. Отже тому було треба, щоби уплинув певний час, щоби поняття державної України закріпилося не тільки в ідеї, але й у дійсному житті як реальність. Треба було, щоби витворився цей новий для нас образ, що приваблював би споріднену стихію своїм демократичним вільним суспільно-державним ладом, своєю організованістю, рідною культурою й рідною мовою" [7].

У 1928 р. П. Сулятицький підготував до друку книгу "Уперше перед дзеркалом" [8], яка стала продовженням дискусії. У ній він зосередився на більш розгорнутій аргументації щодо своєї тези про розбіжність між козаками та інгородніми Кубані як головну причину неспроможності до об'єднання української спільноти Кубані. Утім, дискусія не мала продовження. У 1932 р. Павло Сулятицький помер у Варшаві. Лука Бич продовжував свою наукову та педагогічну діяльність. Помер у 1944 р. у Празі. На жаль, історія національно-визвольних змагань на Кубані в 1917-1920-х рр. так і не увійшла окремою важливою проблематикою в загальну історію українських національно-визвольних змагань. Змістовні спогади голови останнього уряду Кубанської Народної Республіки Василя Іваниса [9] та його книга "Боротьба Кубані за незалежність" [10], яка концептуально спиралась на працю П. Сулятицького, стали єдиним винятком в українській історіографії та мемуаристиці. Звертаючись до дискусії двох свідків та безпосередніх активних учасників цих подій, спираючись на загальний аналіз особливостей української національно-демократичної революції, можемо визначити, що набагато більш виважений аналіз та ґрунтовніші висновки причин поразки становлення українських державотворчих процесів на Кубані належать саме Л. Бичу.

Висновки

Повноцінне осмислення досвіду як українських національно-визвольних змагань, так й історії становлення української модерної нації неможливе без належного аналізу особливостей національного розвитку українського населення Кубані в 1917-1920-х рр. Події, які відбувалися на Кубані в 1917-1921 роках - складова української революції. Довгий час в українській історіографії головними критеріями, які визначали українську революцію початку ХХ ст., були створення та розвиток певних форм української державності, що обмежувалися в регіональному відношенні, насамперед, двома регіонами - Галичиною та Наддніпрянщиною. Сучасні українські дослідники цієї проблематики, також переважно концентрують свою увагу на подіях, які відбувалися на теренах сучасної української держави, на діяльності провідних постатей революційних подій, українських державних установах та діяльності українських по-

літичних партій. Водночас нові тенденції в сучасних історіографічних дослідженнях, присвячених українській революції, свідчать про значне розширення теоретичної та методологічної бази, що суттєво збільшує й коло питань, і варіативність підходів, і, відповідно, відкриває можливості до нових інтерпретацій [11]. Поступово все більшу увагу дослідників привертають широкі українські маси, їх стратегії поведінки та еволюція сприйняття національно-революційних перетворень. Власне, такий підхід значно розширює географічні межі української революції й розглядає революційні події на українських теренах як її складову частину. Це стосується не тільки Кубані, але й інших регіонів, де українці складали переважну більшість - Далекого Сходу, Подоння, Воронезчини. Діяльність української національної еліти на Кубані в 1917-1920-х рр., активність української спільноти, спрямована на революційні демократичні перетворення, державотворчі процеси та намагання об'єднатися з українською державою - усе це, безперечно, свідчить, що події на Кубані в 1917-1920 рр. були ланками єдиного процесу - української національної революції. Цілий ряд як зовнішніх, так і внутрішніх об'єктивних факторів завадили українській спільноті регіону створити кубанську державу та повноцінно інтегруватись у загальні українські державотворчі процеси. Гальмування становлення національної ідентичності через русифікаційний тиск імперських структур, несприятливе геополітичне становище в 1917-1920-х рр., фатальна залежність від Добровольчої армії та протистояння з її великодержавницьким керівництвом, зіткнення з потужним та динамічним більшовицьким рухом, внутрішній розкол між козацькою та іногородньою спільнотами, нестабільність українських державних утворень на Наддніпрянщині та Галичині - цей складний комплекс обставин став на перешкоді становлення Кубанської республіки та притязав до її поразки. Утім, загальний національний розвиток української спільноти цього регіону не припинився. У 20-х рр. ХХ ст. радянська влада була вимушена активно проводити на Кубані "українізаційну" політику, яка сприяла швидкому формуванню серед українців цього регіону української національної ідентичності, і тільки масові репресії, Голодомор 1932-33 рр. та тотальна політика деукраїнізації припинили цей процес.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сулятицький П. Нариси з історії революції на Кубані (III - 1917 - VI - 1918) / П. Сулятицький. - Прага : Український інститут громадознавства в Празі, 1925. - Т. 1. - 195 с.
2. Сулятицький П. (некролог) / П. Сулятицький // Кубанський край. - 1932. - № 11. - С. 10.
3. Білий Д. Головні тенденції розвитку політичної думки серед української кубанської еміграції в 20-30-х рр. ХХ століття / Д. Білий // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. - 2004. - Т. 5. - С. 139.
4. Бич Л. Л. Кубань у кривому дзеркалі / Л. Л. Бич // Кубань. Збірник статів про Кубань і кубанців (Видання Громади Кубанців в Чехословацькій республіці). - Прага, 1927. - С. 193-277.
5. Центральний Державний Архів Вищих органів влади і управління (ЦДАВО) України, м. Київ. - Ф. 3979. - Оп. 1. - Спр. 46.
6. Білий Д. Бич Л. Л. / Д. Білий // Енциклопедія історії України. - К. : Наукова думка, 2003. - Т. 1. - С. 256.
7. Бич Л. Л. Кубань у кривому дзеркалі / Л. Л. Бич // Кубань. Збірник статів про Кубань і кубанців (Видання Громади Кубанців в Чехословацькій республіці). - Прага, 1927. - С. 276.
8. Сулятицький П. Вперше перед дзеркалом / П. Сулятицький. - Прага, 1928.
9. Іванис В. Стежками життя (спогади) : в 5 томах / В. Іванис. - Новий Ульм, 1960-1962.
10. Іванис В. Боротьба Кубані за незалежність / В. Іванис. - Мюнхен, 1968.
11. Про сучасні інтерпретації української революції див.: Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія / В. Ф. Солдатенко. - К., 1999; Солдатенко В. Ф. Новітні тенденції й актуальні проблеми історіографічного освоєння процесів революційної доби 1917-1920 рр. в Україні / В. Ф. Солдатенко // Український історичний журнал. - К., 2008. - № 1. - С. 75-88; Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність : історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.) : [монографія] / В. Капелюшний. - К. : Олан, 2003; Грицак Я. Українська революція 1914-1923: нові інтерпретації / Я. Грицак // Грицак Я. Страсті за націоналізмом : історичні есеї. - К. : Критика, 2004. - С. 46-66; Грицак Я. Чому зазнала поразки українська революція? / Я. Грицак // Грицак Я. Страсті за націоналізмом : історичні есеї. - К. : Критика, 2004. - С. 66-80; Бейкер М. Погляд одного історика на розвиток сучасної історіографії Української революції 1917-1920 рр. / М. Бейкер // Україна модерна. - Київ-Львів, 2005. - № 9. - С. 69-79; Величенко С. Що нового чути про революцію? Регіональна історіографія революцій 1917-1921 років в Україні / С. Величенко // Україна модерна. - Київ-Львів, 2006. - № 10. - С. 189-209.

D. Bilyj

PROBLEMATIC OF UKRAINIAN NATIONAL DEMOCRATIC REVOLUTION OF 1917-1921 YEARS IS ON KUBAN IN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

In the article the difficult becoming problematic of Ukrainian national democratic revolution of 1917-1921 years is examined on Kuban in domestic historiography. An author examines the first discussions round this subject, which developed in the circles of Ukrainian emigration 20-30 th XX item and which affected subsequent comprehension of events of 1917-1921 years in labors of the Ukrainian research workers.

Key words: national democratic revolution, Kuban, Ukrainian historiography, emigration.

© Д. Білий

Надійшла до редакції 10.08.2009

№ 8 (99) листопад 2009 р.